

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 4

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 4

ИНСТИТУЦИОНАЛНО ОБОСОБЯВАНЕ И КОНСОЛИДИРАНЕ НА ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКАТА КУЛТУРОЛОГИЯ (1737–1810)

ЯСЕН АНДРЕЕВ-ВАСЮТА

Преходът от Просвещението към неохуманизма е период от централно значение за конституирането на историко-филологическата културология като форма на модерно научно познание. През този преход тя претърпява поредица от съществени трансформации. Една от тези значителни и богати на положителни последици промени е радикалната промяна на *институционалния* статут – дотогава той е бил подчинен и маргинален. Кулминационният момент на тази промяна е институционалната еманципация и академичната консолидация на европейската хуманитаристика. Чрез основаването на модерната *Alma Mater Berolinensis* в началото на деветнадесетото столетие тя става самостоятелна научна група с равнопоставен факултет. Автономизирането и сплотяването са подготвени от две самостоятелни фази. Това са: 1) университетското етаблиране на хуманитаристиката под формата на филологически и исторически семинари (1737–1777); и 2) институционалната еманципация на *Studiosus philologiae* като самостоятелна университетска специалност (1777–1810).

Ключови думи: историко-филологическа културология, европейски университет, университетски семинари, *Studiosus philologiae*, неохуманистична идеология, Волф, Шлайермахер

INSTITUTIONALISATION AND CONSOLIDATION OF HISTORICAL-PHILOLOGICAL CULTURAL STUDIES (1737–1810)

JASSEN ANDREEV-VASYUTA

The transition from the Enlightenment to Neohumanism was a crucial period for the formation of historical-philological cultural studies as a form of modern scientific knowledge. During this time, all its core disciplines underwent a series of significant transformations. Among these, particularly noteworthy and rich in positive consequences was the radical change in their institutional status, which until then had been subordinate and marginal. Notably, at the beginning of the nineteenth century, with the foundation of the modern *Alma Mater Berolinensis*, the humanities became an independent scientific field with its own faculty, on par with the other disciplines. Through this gradual process, culminating in the institutional autonomisation and consolidation of historical-philological knowledge, two relatively independent phases can be distinguished: 1) the humanities established in the academy as philological and historical seminars (1737–1777); and 2) the institutional emancipation of the *Studiosus philologiae* as an independent university specialty (1777–1810).

Keywords: historical-philological cultural studies, European university, university seminars, *Studiosus philologiae*, Neohumanist ideology, Wolf, Schleiermacher

Очевидно същинският университет (*die eigentliche Universität*), както той би формирал научното сдружение, е обхванат единствено във философския факултет, докато останалите три представляват просто специализирани училища, които държавата или е основала, или, най-малкото, тъй като те се отнасят непосредствено до нейните съществени нужди, по-рано и по-отлично, е взела под своята защита. (Schleiermacher, 1956: 256)

1. ВСТЪПЛЕНИЕ

Преходът от късното Просвещение към неохуманизма е решаващ за научното конституиране на историко-филологическата хуманитаристика, а така и за нейното установяване като форма на саморефлексия на модерната култура. При този преход тя преминава през разнообразни трансформации, установявайки се като когнитивна, институционална, социална, академична, образователна и административна реалност. От редица гледни точки като централна и богата на последици е редно да се посочи радикалната промяна на нейния традиционно низш, тоест подопечен и маргинален, институционален статут.

През късното Средновековие светът на обучението и науката започва да се преселва от манастира в университета. В него най-висшата форма на образование намира своя естествен дом. Факултетната структура на предмодерния университет обхваща най-често четири на брой факултета – три самостоятелни и институционално първенстващи и подопечният *facultas artium sc. liberalium*. Мисията на висшите факултети е да предоставят специализирано

академично обучение на собствените си студенти, предлагащо тяхната кариера в практическата професия на прависта, медика и духовника. Мисията на низшия е ограничена до това да осигури общоакадемична подготовка на чуждите студенти, предлагаща самото професионално обучение за бъдещата кариера. Така на факултета на *artes sermoneales* е отреден подчиненият статут на енциклопедично подготвително училище, обслужващо позитивните факултети. Той следва да функционира изцяло в услуга на висшите, а те служат изцяло на цели, определени от традиционните ориентационни системи на църквата и държавата.

Едва неохуманистичната реформа на европейския университет дава крайно решение на проблема за институционалната автономност и консолидация на модерната историко-филологическа хуманитаристика, вече освободена от традиционното опекуство от страна на теологическия и юридическия факултет, но без нейната трудно извоювана независимост да бъде нарушавана или застрашавана от интересите на държавата или обществото.

Основателите на новия *Alma Mater Berolinensis* налагат принципно нова академична уредба на европейския университет. Тя регламентира вече не властови, а пълноправни и равноправни институционални отношения между основните научни групи. Философският факултет и неговите специалности вече не стоят в периферията, а формират самия институционален център на университетското и научното сдружение (Schleiermacher, 1956: 256). Едва сплотяването на хуманитарната дисциплинарна група в самостоен факултет и последвалата негова интеграция в по-широката университетска сфера създават решаващите институционални предпоставки за по-сетнешното успешно научно развитие през настъпващото деветнадесето столетие.

2. ДИСЦИПЛИНИТЕ НА ЕЗИКОВИЯ ТРИВИУМ В ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ УСЛОВИЯ НА СТАРИЯ ЕВРОПЕЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Късното средновековие развива нова форма за обучение и образование. Тя първоначално носи името *Studium Generale*, а по-късно просто „университет“. Първите университети в Европа са основани около 1200-ната година в Болоня, Париж и Оксфорд. За първи немски университет обикновено се счита учреденият през 1347/8 г. в седалището на императорския двор в Прага – *Universitas Pragensis*. След това следва и създаването на университетите на Виена през 1367 г., на Ерфурт – през 1379 г., и на Хайделберг – през 1385 г. (Schelsky, 1963; Rudy, 1984; Rüegg, 1993).

Средновековните наука и образование (Wolter, 1959) са ориентирани към един педагогико-дидактически канон, който в голяма степен отговаря на античната идея за обичайно образование – *enkyklios paideia*. Той обхваща седемте свободни изкуства – *septem artes liberales*. Следователно той включва,

от една страна, *trivium*-а на ориентираните към езика *artes sermonicales* – граматика, реторика, логика, и от друга, математическия *quadrivium* с неговите четири пътя – аритметика, музика, геометрия и астрономия¹.

Първоначалната причина за възникването на европейския университет е една все по-нарастваща необходимост, с която манастирските училища не могат да се справят – да бъде обучаван клирът в съответните науки, след като научната и философската система на гърците отново е станала достъпна.

Като основна задача, стояща пред стария университет, се схваща единството на преподаване и изучаване. Те обаче следва да бъдат разглеждани на фона на определящия ги модел на знанието и неговата ерудитска, статична, традиционалистка и архиварска насоченост.

Този модел е ерудитски дотолкова, доколкото тук хуманитарното знание бива идентифицирано с *Gelehrsamkeit* – широка ученост, обхватна начетеност, базирана върху изящен стил ерудитщина, „изкусност“, пространна осведоменост, но не и с дискурсивно *procedere*.

Той е същевременно статичен, защото се изхожда от представата за знанието като даденост – то е нещо, което е вече постигнато и проверено. Застинала наличност, но не и динамичен резултат от перманентно преодоляващ себе си научен прогрес.

Той е традиционалистки дотолкова, доколкото знанието е ревностно ориентирано към миналото и към кодифицираното в него. То е авторитарният източник на релевантни учения. Знанието за човека и културата не е завоевание на критическа конфронтация с *gelehrte* традиция на гръко-западния свят и нейните спекулативни съдържания. То представлява вече нещо постигнато от самата тази традиция. То е наследство, получено от нея, и е на разположение на малко езотерично общество благодарение на нея. Знанието е пред-намерено и не подлежи на иновативно винаги-нано-изнамиране.

Той е архиварски предвид факта, че призванието на старите европейски ерудити се състои основно в това да възприемат, разгадават, стопанисват и препредават след тях целостта от догматични „истини“, но не и в това да откриват самостоятелно нови истини в крак с времето. Водещият „познавателен“ интерес тук не е този на обективно изследващия, а този на изкусния

¹ Историописта първоначално не намира подобаващо място в рамките на хуманитарния тривиум. Тя остава за дълго извън канона на преподаването и изучаваното в низшия факултет. Едва през епохата на Хуманизма в това отношение настъпва съществена промяна (Vuck, 1973). Тогава историческото повествование постепенно бива включено в канона на свободните изкуства. Първоначално това става най-вече под особената форма на морални наставления, създадени въз основа на античните историографии. Във връзка с дисциплината граматика и нейното развитие от нормативна област на „правилното писане и говорене“ до теоретична наука, подобна на логиката (спекулативна граматика), виж Димитров, 2023.

erudit и архиваря. Той е насочен на първо място към усвояване и опазване на инвентара от вече придобити хуманитарни проникновения².

Това, което важи като знание за света на човешката култура преди настъпването на модерните времена – било то *art, scientia, sapientia, prudentia* или *eruditio* – най-често представлява една „академична ерудираност върху фундаментите на метафизичната традиция на западния свят, интелектуално управление на знанията на отминалите векове, кодифицирани в латинския език“ (Heuermann, 2000: 60–61).

Подобно разбиране относно това какво е знание изобщо и какво е знание за човека в частност може да стане доминантно в условията на култура, в която писмото и писмеността заемат отличено място. Главната мисия на „учените“–ерудити е свързана с *literaria* като такава. Нито владееенето на писмеността е привилегия на мнозина, нито текстовете на традицията са общодостъпни. Доколкото тези са малобройни и преходни, те следва постоянно да се преписват наново и устно да се опосредяват на все повече ученици. Така ерудираността не може да се състои в това „да се изнамира ново знание, а трябва да се ограничи просто до това да препредава съществуващото знание и с това да противостои на постоянната заплаха от загуба на знание и култура“ (Kjørup, 2001: 21)³.

Факултетната структура на европейския университет се формира в хода на тринадесетото и четиринадесетото столетие. Тя обхваща най-често четири отделни факултета – правен, богословски (теологичен), медицински и обслужващият *Artistenfakultät*. Първите три са самостоятелни и институционално първенстващи. Те са наречени „висши“ и осигуряват професионално образование на бъдещи юристи, медици и духовници. Естественото институционално място на *disciplinae humanae* за векове си остава низшият и маргинален факултет по свободни изкуства. Особеното наименование „изкуства“ (*artes*) идва от обхванатите в него дисциплини, разбирани изцяло в унисон с традицията като *bonae artes* и, по-точно, като *septem artes liberales* (Grafton & Jardine, 1986).

² Относно историческото типологизиране на хуманитарното знание като *самопознаване, обхватна начетеност и изследователско постижение* и схващането за промяната на модела на знанието като основание за разграничаване между пред-история и същинска научна история на хуманитаристиката виж Kjørup, 2001.

³ Шнеделбах посочва съответната функция на обучението в рамките на средновековния и абсолютисткия университет. Обучаване тук означава „опосредстване на едно по същество статично, фиксирано в компендиуми и в произведенията на признати авторитети знание. Креативността на университетския учен не е търсена, често дори е нежелана – дори и Кант в Кьонигсберг още е трябвало да чете лекции по чужди учебници. Понеже за схоластичното и рационалистичното разбиране за наука истината вече е констатирана и позната, нейното усвояване е по същество само едно учене“ (Schnädelbach, 2013: 39).

В тяхното семейство има същественото противопоставяне между *trivium*-а на езиково ориентирани дисциплини и математическия *quadrivium*. То ще се превърне в доминанта на европейската култура като разделението между естествената и хуманитарната научна група. Но определящото противопоставяне в стария университет все още няма как да е това между хуманитарната и естествено-научната област. За разлика от ситуацията на модерния университет, доминантното напрежение е между трите висши и централни факултета, от една страна, и низшият и страничен, от втора. Определението „низш“ факултетът по изкуства получава тъкмо поради своя специфичен подопечен и периферен статут в институцията (Bursian, 1883: 260; Hentschke & Muhlack, 1972: 65).

Институционалните отношения между университетските факултети и между подслонените в тях дисциплини са дефинирани от традицията като властови отношения. *Artistenfakultät* е подчинен, просто допълващ и изпълняващ само обслужващи функции в голямото, но неравноправно научно семейство. Докато трите висши факултета задоволяват конкретни потребности на църквата и държавата, хуманитарно-езиковият тривиум на *artes sermonicales* е изцяло подчинен на нуждите на централните професионални факултети. По този начин всички европейски науки за културата за дълго време са „тенденциозно подчинени на традиционните ориентирани системи на решаващите институции: на християнската религия и на римското право“ (Scholtz, 1991: 40). А това, на свой ред, получава своята легитимация посредством доминантния наратив на „християнската теология на историята“ (Scholtz, 1991: 41).

Историко-филологическите дисциплини имат неизгоден пропедевтичен статут – те са разбираани като странични *Hilfs-Wissenschaften*. Техните „научни“ задачи за дълго време се свеждат до следното: обучение по старогръцки и латински като езици на науката; обучение на студентите, следващи в останалите факултети по арабски, халдейски и иврит, необходимо за конкретните цели на мисионерската дейност на Изток; предоставяне на останалите университетски дисциплини на класиците и античните автори в коментирана и текст-критическа форма за целите на систематичната и историческата оценка; предоставяне на останалите университетски специалности общата история на литературата и биографичните и библиографични сведения; събиращество и съхранение на историческо знание; способстване на теологията в нейните усилия по разбиране на Новия Завет и на богословски релевантни текстове. Ограничаването на „професионалните“ задачи на *disciplinae humanae* в предмодерния университет отговаря на техните спомагателни, пропедевтични и обслужващи функции (Bursian, 1883: 259; Hentschke & Muhlack, 1972: 64). На свой ред те определят ограниченото значение и маргиналното място в академичното семейство⁴.

⁴ „*Humaniora* или *Humanitatis Studia* се наричат свободните изкуства, които ни подготвят за обучението във висшите факултети. Под тези *Humanioribus* обичайно се разби-

Извоюването на институционално равноправие на дисциплините на философско-хуманитарния факултет е успешният краен резултат на сложен процес. Неговото начало би могло да се отнесе към епохата на ранното Просвещение. Тук традиционните културни обусловености все повече се обезценяват. Така и в европейския университет постепенно се разрушава връзката между догматичното познание, дефиниращо последни норми, и многообразните исторически традиции (Moravia, 1980: 247).

В дългия процес, чиято кулминация са автономизирането и академичната консолидация, могат да бъдат разграничени най-малко две самостоятелни фази:

- Университетското обособяване на хуманитаристиката под специфичната форма на филологически и исторически семинари като решаваща крачка в еманципацията от теологията (1737–1777).
- Еманципацията на *Studiosus philologiae* като самостоятелна университетска специалност, обучаваща вече свои собствени студенти-филолози (1777-1810).

3. УСТАНОВЯВАНЕТО НА ХУМАНИТАРИСТИКАТА ПОД СПЕЦИФИЧНАТА ФОРМА НА УНИВЕРСИТЕТСКИ СЕМИНАРИ – *SEMINARIA PHILOLOGICA*

Постепенният процес на еманципация от теологията е комплексен. Неговото начало е тясно свързано с успешното етаблиране на историко-филологическата хуманитаристика под институционалната форма на университетски семинари (Erben, 1913)⁵. Основна роля тук играят класическата филология, текст-критиката и текстовата интерпретация като най-рано възникналите и най-средищни форми на културологично познание (Bursian, 1883: 519; Erben, 1913; Paulsen, 1965: 25, 224).

Гьотингенският университет, *Die Georgia Augusta*, е основан през 1734 г. Тук е мястото, където през 1737 г. за първи път в немски контекст е създаден университетски филологически семинар – *Seminarium philologicum*⁶. Първият негов ръководител е именитият професор по реторика и красноре-

рат философията, историята, антикварството, поезията, реториката, граматиката и всички езици, които отличават хората от останалите животни“ (Zedler, 1735: 1155; König, 1917).

⁵ Процесът има своята интересна предистория, белязана от създаването и на нови университетски специалности, професури, катедри и образователни планове по реторика, поезика, гръцки, халдейски и иврит, естествено и гражданско право в дългия ход на шестнадесетото и седемнадесетото столетие (Boehm, 1978).

⁶ Професорът по красноречие Кристоф Келарии (1638–1707), в опит да реабилитира западните класически изследвания, създава още през 1697 г. филологически семинар към Университета на Хале – *collegium elegantioris litteraturae*, но епохата на Келарии не отрежда особено щастлива съдба на първия немски хуманитарен семинар.

чие Йохан Матиас Геснер (Bursian, 1883: 387; Friedrich, 1991; Schindel, 1989). Филологическата, преподавателската и административната дейност на Геснер е внушителна. Той е призван в Гьотинген, за да реабилитира областта на класическите изследвания. Той е автор на *Philopatris dialogus Lucianeus* (1714), *Institutiones rei scholasticæ* (1715), *Chrestomathia Ciceroniana* (1717), *Chrestomathia Pliniana* (1723) и издател на монументалната *Chrestomathia graeca* (Reinhold, 1991). Геснер излага основната си концепция в своите *Лекции за въведение в изучаването на филологията, историята и философията* от 1757 г. В тези уводни лекции филологията се дефинира като общо познание на езика, а трите дисциплини – философия, филология и история – съставляват най-важните компоненти на *eruditio universalis* (Kurig, 2020). Лекциите се оценяват като опит за теоретико-познавателно легитимиране на все по-нарастващото значение на културологичното познание (Muhlack, 1985: 109)⁷.

Геснер се посвещава всеотдайно за цели двадесет и пет години на възложената му задача по цялостно изграждане на новия филологически семинар⁸. Основната задача е декларирана в неговия правилник. Звучаща на пръв поглед твърде скромно, тя гласи: „да се премахне недостигът на способни учители за в бъдеще“ (Wegner, 1951: 90). В учебния план на семинара са предвидени най-различни курсове и занимания. Така или иначе, основният акцент в реалната дейност бива поставен върху собствено филологическите *Lehrveranstaltungen*. Такива са семинарите по латинска и гръцка граматика, въведенията в история и теория на реториката и поетиката, обстоятелствите прочити и интерпретации на класически римски и гръцки автори.

Успешното институционализиране на европейската хуманитаристика не би могло да бъде разбрано без оглед на европейското учебно и образователно дело (*Bildungswesen*) (Kurig, 2020: 188). Приблизително до средата на осемнадесетото столетие традиционната теологична концепция за подготовка на учители все още остава в сила. Затова е и разбираем фактът, че новосформираниите филологически университетски семинари първоначално не биха могли да имат независим статут. Те функционират институционално под формата на спомагателни филиали, обслужващи студентите, следващи в богословските и юридическите факултети. Основното академично предназначение се състои в подобаваща езикова подготовка по гръцки и латински, като езици на науката, тъкмо на бъдещи духовници и юристи. Семинаристите традиционно са теолози и затова от тях се изисква „винаги да се вглъбяват в необходимите части на учението за Бог“ (Wegner, 1951: 90). Така за колегиума по гръцка граматика

⁷ Повече за работата на Геснер като ръководител на Гьотингенския филологически семинар виж при Bursian, 1883: 387; Friedrich, 1991; Schindel, 1989: 8–26.

⁸ Относно детайли по възникването на Гьотингенския семинар виж: *Schulordnung vor die Churfürstlich-Braunschweig-Lünebergische Lande. Darinnen sonderlich 2. Die Einrichtung des Seminarii Philologici zu Göttingen 2/13 August 1737* във Wegner, 1951: 90, както и Paulsen, 1965: 25, 39.

ка предписанията на семинара изрично изискват ползването и придържането към книгите на Новия завет.

Институционалното етаблиране под формата на университетски семинари маркира началото на процеса на превръщане на дисциплинарната област в равноправна с останалите⁹. Конкретната причина за появата на филологическите семинари е необходимостта да бъде осигурена по-добросъвестна университетска подготовка за професията на училищното преподаване. Същинската цел тук все още няма как да е насърчаването и подпомагането на иновативно и методологически фундирано хуманитарно изследване. Същественото е, че в последна сметка самата реална академична практика на Гьотингенския семинар започва недвусмислено да привилегирова филологико-езиковите, в най-широк смисъл, учебни занятия и така чисто хуманитарното, а не богословското, образование. Съгласно изразителното резюме на Улрих Мулак, тук става дума за „един формален компромис между теология и филология, при който последната обаче постепенно съумява да взема надмощие“ (Muhlack, 1985: 107). Така вече може да започне постепенната консолидация на, до този момент разпилените в най-различни университетски ниши, езикови и исторически проучвания. Става дума за сплотяване около един вече институционално подсигурен и академично признат университетски център (Clark, 1989). В самия край на осемнадесети век хуманитарните семинари ще започнат да се трансформират от филиали, подготвящи духовници за временното упражняване на учителската професия, в автономни академични пространства за отглеждане на научни изследвания. Под ръководството на Фридрих Волф семинарът в Хале е първата институция, решително поела в тази модерна посока.

4. ПРЕВРЪЩАНЕТО НА *STUDIOSUS PHILOLOGIAE* В САМОСТОЙНА СПЕЦИАЛНОСТ

Реалната институционална еманципация на филологическата хуманитаристика от теологията ще трябва да почака още. Тя става възможна едва след 1777 г. Това е знаменателна година в историята на западноевропейската филология. През нея, отново в Гьотингенския университет, в резултат на своите усилия Фридрих Волф (1759–1824) – и парадоксално, срещу ясно заявеното нежелание на втория ръководител на филологическия семинар и автор на концепцията за „реална филология“ (*Realphilologie*) Кристиан Хайне (1729–1812) – съумява да се иматрикулира като първият студент по филология в Германия. Така *Studiosus philologiae* се конституира за първи път като самостоятелна университетска специалност, обучаваща не чужди, а свои

⁹ Относно процеса на институционално укрепване на историята под формата на университетски семинари и постепенното ѝ обособяване до автономна академична специалност виж: Heimpel, 1959: 139–222; Engel, 1959: 222–378; Premerstein, 1927: 735–741; Wolf, 1910.

собствени студенти филолози¹⁰. Това е и причината тази дата да бъде отбелязвана като собствено рождена за филологията в модерен смисъл (Haase, 1847: 383; Reiter, 1904: 89; Hermann, 1969: 13; Classen 2002).

Само шест години след своята иматрикулация, през 1783 г., Волф получава професорското си звание от Университета в Хале. То гласи *Professore Philosophiae ordinario und in specie der Paedagogie* (Körte 1833: 210). На следващата година Волф освобождава професурата по педагогика и получава полагащата му се филологическа професура по красноречие и поезия. По този празничен повод пруският министър на образованието се обръща към него със следния призив: „Отдайте се сега изцяло на вашата наука [...] и помогнете да отхвърлим единствения упрек, който все още продължава да засяга Хале: че тук не се образуват филолози“ (Körte 1833: 124, 210). Волф последва уместния призив на пруския администратор. Десет години след своята прочута иматрикулация той създава първия семинар по класическа филология към университета на Хале на 15 октомври 1787 г. – *Seminarium philologicum Halense*.

Историците на западноевропейското хуманитарно познание с право подчертават следния факт – възникването и успешното институционализиране не биха могли да бъдат разбрани без задълбочен поглед към историята на образователното дело (*Bildungswesen*). Своите забележителни възгледи за университетското и училищното обучение Волф излага пространно в предложенията и проектите за създаването на нов филологически семинар. За да може да се подобри това образование, е най-наложително да се модернизира самата подготовка на училищните преподаватели за тяхната професия. Волф не очаквал много от „подобренията“ на образователните програми, предлагани от администрацията и бюрокрацията. Предпоставката за цялостна реформа на преподаването е учителската професията окончателно да се превърне в самостоятелно професионално призвание. Но университетските курсове за обучение на учители традиционно са изцяло зависими от теологията и нейния факултет. Волф работи усърдно за външното отделяне на учителската професия от духовната служба. На него съответства университетското вътрешно еманципиране на филологията от теологията.

В плановете за създаването на семинара на Хале е заявено категорично:

Ние няма да имаме способни училищни преподаватели дотогава, докато учителите са професионални богослови, завършващи своя *cursum theologicum* в университета и гледащи на училището като на врата към тиха или доходоносна чи-

¹⁰ В Гьотингенския университет значително по-рано от Август Волф вече е имало студенти, записани тъкмо като *Studiosus philologiae*. Виж интересната корекция на „легендата“ за първия студент филолог при Шрьодер: „Най-първият измежду всички се е вписал още на 13 август 1736 г., още преди основаването на философския семинар, и повече от четиридесет години преди Волф, под номер 533 в общия студентски регистър: Йохан Хенрих Вагнер, *Studiosus philologiae*“ (Schroeder, 1913: 168).

новническа служба. Техните богословски изследвания, които толкова рядко се основават на филологическата наука, често им помагат като учители толкова, колкото би им помогнало изучаването на феодалното право. Затова считам постепенното отделяне на учителската професия от проповедническата служба за нещо напълно необходимо и полезно в много отношения. Това обаче може би, би могло да се постигне най-лесно, като се изисква от тези, които търсят учителска позиция, както и от тези, които търсят други позиции, да са се подготвили най-правилно за учителското поприще (Wolf, 1786/1924: 30).

Така, в университета на Хале за първи път в немски контекст е създаден институт, предназначен за обучение не на следващите теология и право, а обрзоващ единствено студенти-филолози, бъдещи училищни и университетски преподаватели по класически езици и стара литература¹¹. Основната задача, стояща пред новоосновения семинар, е „да привлече и увеличи стойностните училищни преподаватели за горните класове на литературните училища или литературните гимназии“ (Wolf, 1786/1924: 33). Прием и обучение в правилника е предвиден не съгласно установената университетска практика за студенти, следващи богословие и право, а единствено за онези студенти, които сериозно възнамеряват „да следват *humanoira* и да се посветят трайно на училищното преподаване“ (Paulsen, 1965: 225)¹².

Древните езици, както и класическото хуманитарно образование – *Sprachen und Humaniora* – съгласно идеолога на филологическия семинар на Хале, повече не представляват външни притурки, обслужващи висшите позитивни факултети, а формират самия „фундамент на всяка останала научна култура (*der Grund aller weitem gelehrten Cultur*) и посредством заниманието с тях се оформят и практикуват повечето духовни сили“ (Wolf, 1787/1935: 55). Семинарните учебни занятия, колоквиуми, колегиуми и упражнения на практика се състоят от собствено хуманитарни занимания. Те обхващат „обяснения на гръцките и латинските автори, изготвяне на съчинения по латински език и на работи върху предмети на училищното преподаване и върху старата литература, диспути върху педагогически материи и т.н.“ (Wolf, 1924: 13, 36, 136).

Създаването в Хале на филологически семинар, ориентиран към обучение на бъдещи учители по стари езици и класическа литература, заслужава особено внимание, тъй като самата новосформирана институция има свое самостоятелно историко-научно значение (Horstmann, 1978: 57; Ugolini 2022a). Това е не само първият семинар, обучаващ свои собствени студенти филолози, но и първият в същинския смисъл на думата „професионален“ хуманитарно-научен университетски институт, който успява да си спечели последователи в множество немски университети (Körte, 1835). Неговият именит основател

¹¹ Детайли за структурата и дейността на филологическия семинар на университета в Хале са дадени в: Bursian, 1883: 519; Paulsen, 1965: 25, 224; Fuhrmann, 1959: 192.

¹² Виж още подробности при Körte, 1833: 200 и Arnold, 1861: 94.

подчертава изрично необходимостта „да се събужда духът на самостоятелното усилено изследване (*den Geist der eigenen angestregten Forschung zu wecken*)“ у неговите участници (Wolf, 1935: 55).

В границите на класическата филология, текст-критиката и текстовата интерпретация, пионерните постижения по професионализиране и модернизиране принадлежат тъкмо на Волф. Той моделира наново езиковата критика и обяснение и изработва строги норми за провеждане на филологико-историческо изследване от модерен тип. Това превръща Волф в първа и знакова фигура на новата текстова критика и интерпретация¹³.

Наред с това, той последователно разширява и, следвайки Хумболт, историзира самото изследователско поле на своята дисциплина. Според „класическото“ си себеразбиране, филологията е изпълнена с благоговение работа върху образцовите класически текстове. При Волф тя тенденциозно престава да бъде това ръководено от преклонение занимание с класиката, превръщайки се в универсална културология. Тя обаче вече обхваща не просто образцовата Античност, а целостта на „исторически дадения материал“.

Идеалът, ръководещ Волф, е този за консолидирането и въздигането на цялата хуманитарна област до висотата на едно научно легитимно и исторически фундирано проучване на старото гръцко културно наследство. В своето *Изложение на науката за античността (Altertumswissenschaft)* от 1807 г. Волф настойчиво изисква, изцяло в духа на своето съвремие, „възможно най-прецизно“ схващане на „най-значимите изследователски гледища“ на *disciplinae humane*. И така да се предприеме също и опит „как отделните доктрини, отчасти разяснявани в немските университети от почти сто години, отчасти подлежащи на разработване занапред, могат да се обединят в една органична цялост“ (Wolf, 1807/1969: 811). Крайната цел може да бъде само една: „въздигането на всичко, което принадлежи към пълното познание на гръко-римската античност, до ранга на една добре уредена философско-историческа наука“ (Wolf, 1807/1969: 811).

Съществено е да се спомене, че изискването на Волф „да се събужда духът на самостоятелното усилено изследване“ не остава празна програма или

¹³ В знаменитите *Prolegomena ad Homerum* от 1795 г. (Wolf, 1795/1908) е формулирана изследователската постановка, която донася признание на своя автор, далеч надхвърлящи скромните дисциплинарни предели на митологичното проучване. Тезата на Волф в теорията на античния епос гласи, че Омир следва да се определя точно толкова като оригиналния създател на текстовете на *Илиада* и *Одисея*, колкото и Мойсей би трябвало да се взема за оригиналния автор на първите пет книги на *Светото писание*. Този революционен възглед е пространно защитен с инструментариума на текст-критически методики. Волф изгражда своята теория на античния епос с помощта на текст-критически апарат, следващ стриктно така наречения „генеалогичен принцип“ (*stammatische Prinzip*). Той е използван иновативно за целите на самата трудна подредба, оценка и систематизация на дадена поредица от запазени ръкописи.

самотен призив. Филологическият семинар създава продуктивната институционална среда, в която вече става възможно да се практикува хуманитарна наука в модерния смисъл на единство на изследване, преподаване и обучение. За Кристиан Хайне университетът все още си остава място, предназначено единствено за придобиване на съответното обучение, а научното изследване е адресирано до друга институция – само до „обществото на науките“ (*Gesellschaft der Wissenschaften*). За разлика от него, при Волф тъкмо университетът представлява естествената институционална среда за всяка наука и всяка изследователска дейност (Arnold, 1861). За него преподаването би било немислимо без наличието на собствени изследвания. Същинската цел тук вече е да се провокира и да се стимулира нова и методологически фундирана изследователска дейност.

Още през 1803 г. Волф предефинира същността и функцията на университетския хуманитарен семинар. Той го определя като „един институт, посветен на опазването на учеността (*Aufrechthaltung der Gelehrsamkeit*) и посветен на подготовката и образованието на академични доценти“ (Wolf, 1835: 7, 328). Така Волф очертава продуктивен път, по който науките за духа на деветнадесетото столетие неизменно ще продължават да се движат – „като среда за образование на академичния прираст филологическият семинар се превръща в мястото за опекунство и грижа за самата наука (*Pflegestätte der Wissenschaft selbst*)“ (Wolf, 1835: 7, 328; Arnold, 1861).

Пионерните усилия на Фридрих Август Волф по трансформирането на практическото-филологическо предприятие в методологически промислено и институционално подсигурано познание намират подобаващо продължение. Най-интересно и най-мощно това става в работите на неговите непосредствени ученици Фридрих Аст (1778-1841) и Август Бьок (1785–1867). Бьок е не просто една от действително класическите фигури на класическата филология. Той е титулуван „най-големият систематизатор“ в дългата история на учението за херменевтичното разбиране (Wach, 1966: 10). Редовният професор по красноречие и класическа литература прави просперитета на културологичното познание тясно зависим от рефлексията върху „формалното“ и „методическото“ (Danneberg, 2013: 211). Бьок може да основе през 1811 г. семинар в новите институционални условия на Берлинския университет (Seifert, 2020). Уставът посочва една недвусмислена цел на начинанието – образованието на учени-хуманитаристи. Тук ще бъдат обучавани само

тези, които са правилно подготвени за проучването на Античността, чрез възможно най-много упражнения, които да отведат до вътрешните механизми на науката, и то по такъв начин, че тези изследвания да бъдат запазени, разпространявани и разширявани в бъдеще. Следователно, като правило, само тези, които се посвещават изцяло на филологията, са квалифицирани за прием в този институт, а не тези, които очакват бъдещото си развитие чрез практикуване на друга факултетна дисциплина (Paulsen, 1965: 235).

5. ХУМБОЛТОВИЯТ УНИВЕРСИТЕТ КАТО СПЕЦИАЛИЗИРАНО УЧИЛИЩЕ ЗА ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

Еманципационните процеси имат своята дълга и интересна предистория през осемнадесетото столетие. Техният кулминационен момент е знаменит. Това е окончателната институционална автономизация и академична консолидация на европейските науки за културата. Те са официално реализирани чрез основаването на модерния Берлински университет от самото начало на деветнадесетото столетие. Създателите на *Alma Mater Berolinensis* предлагат и легитимират нова факултетна организация. Университетските факултети вече не стоят във властови отношения, а са институционално равноправни. Така хуманитарните дисциплини биват окончателно изведени от традиционното им подчинено и маргинално положение. Тук те се превръщат от старите спомагателни училища, предлагащи общоакадемична подготовка на чуждите студенти, в цяла автономна научна група, притежаваща свой вече равнопоставен на останалите факултет. Той повече не обитава периферията на институцията, а започва настойчиво да претендира, че представлява нейното същинско научно ядро. Очевидно същинският университет (*die eigentliche Universität*), както той „би формирал научното сдружение, е обхванат единствено във философския факултет, докато останалите три представляват специални училища, които държавата или е основала, или най-малкото, тъй като те се отнасят непосредствено до нейните съществени нужди, по-рано и по-отлично е взела под своята защита“ (Schleiermacher, 1956: 256).

В своите *Случайни мисли за университетите в немски смисъл* Шлайермахер се обявява категорично срещу скъсване с миналото на институцията в едно съществено отношение. Той се противопоставя на бюрократичната идея за разделение на университета на изолирани специализирани училища. Старата корпоративна форма на обединения университет, формиращ четири факултета, бива съхранена. Чрез консолидирането на хуманитарната дисциплина група в автономен факултет тя придобива окончателно така нужните й институционална сигурност и академично признание. Паралелното обединение на всички факултети в единен университет и последвалата негова интеграция в сферата на сродни институции създават решаващите институционални условия за предстоящото динамично развитие на устойчив колективен академичен живот¹⁴.

Основателите на Берлинския университет разгръщат една цялостна нова научна професионална идеология на модерното хуманитарно познание. Ней-

¹⁴ Отделянето на естествено-научните дисциплини от философския факултет и обособяването на техен собствен факултет в Германия е учудващо дълъг процес. Той бива ускорен от прехвърлянето на катедри по ботаника, зоология, химия и пр. от медицинския във философския факултет.

ните идейни корени лежат, от една страна, във философския идеализъм на Фихте и Шелинг, а от друга – в богатата традиция на Гьотингенския неохуманизъм от Аст, Волф и Бьок до Шлайермахер и Хумболт (Schelsky, 1963; König, 1970; Turner, 1980: 78; Fallon, 1980). В основата на тази модерна *Wissenschaftsideologie* залягат различни ключови идеи: специфичната немска идея за наука (*Wissenschaft*); новият принцип на свобода на мисълта и тясно свързаната с него свобода на преподаване и учене; идеята за знание и неговата интеграция; концепцията за основаната върху резултатите на възходящото естествено-научното познание нова критическа философия; идеята за образование и духовно усъвършенстване; просвещенското поставяне в центъра на автономията на разума; идеята за нов хуманизъм, оживотворил културата на древните в настоящето и заменил старата формална имитация на класическото минало.

Успешната реализация на тези идеи се оказва начинание, осъществимо само от дисциплините на модерния философско-хуманитарен факултет. Затова идеолозите на Берлинския университет отреждат тъкмо на него централното място. Неговото единство има своето основание в единството на образованието и духовното развитие. На тях тъкмо по това време се приписва една почти религиозна роля в системата на науката. А причината е, че хуманитарното образование се разглежда като процес на „самоосвобождаване на индивида от естествената ограниченост“ – *Selbsterlösung des Individuums aus naturhafter Befangenheit* (Schnädelbach, 1983: 43).

Свободното упражняване на всички човешки способности е възможно само в света на културата. То е оформяне, образ-оване, на цялостната личност. И тъкмо като такова то е осъществимо посредством литературата, философията, изкуството, поезията и религията. Но ценността на индивида не може да следва от „общо-полезното“ и прозаичното, а е ценното само по себе си. Не може да се измерва според неговата полезност нещо, което просто не притежава такава. В своето *Атенеум* Фридрих Шлегел резюмира: „Най-висшето благо и единственото полезно нещо е образованието“. То определя новия европейски идеал за естетически и интелектуален живот. Образованието е не друго, а съвършеното формиране на индивида чрез развитието на неговите природни заложби и таланти. Само то притежава абсолютна ценност. Волф дава на новия неохуманистичен идеал следната изразителна формулировка: „*Studia humanitatis* обхваща всичко, чрез което чисто човешкото образование и издигането на всички умствени, духовни, душевни и емоционални сили се насърчават до една красива хармония на вътрешния и външния свят на човека“ (Wolf, 1807: 45).

Под знака на новото понятие за образование като идеал за лична култура модерният университет следва да се превърне в „училище за изкуството на научната и философската употреба на разума“. Посредством тази идея е дефинирано новото централно място на философския факултет в университета

като факултет на образованието. Съответно това определя и водещата роля на историко-филологическата хуманитаристика като една по същество *Bildungswissenschaft*. *Sprachen und Humaniora* няма как повече да бъдат външни приурки към едно специализирано обучение в практически професии. Те функционират като самия „фундамент на всяка друга научна култура“. И тъкмо посредством занимаването с тях се „оформят и упражняват духовните сили на човека“ (Wolf, 1787/1935: 55). Волфганг Фрювалд с право подчертава, че „митът за науките за духа като науки, които единствено опосредстват образованието и предпоставят образование, води своето начало от възникването на тези науки при реформата на деветнадесетото столетие“ (Frühwald, 1991: 102; Kurig, 2020). Неохуманистичната визия за развитието на цялостната личност посредством хуманитарното превръща Хумболтовия университет до голяма степен в „едно специализирано училище за хуманитарни науки“ – *eine bloße Fachschule für Geisteswissenschaften* (Frühwald, 1991: 102).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андреев, Я. (2022). Моделът на хуманитарното знание: ерудицията или метод. В: *Свят и познание*. София, 2022, 38–55. [Andreev, J. (2022). „Modelat na humanitarnoto znanie: eruditsia ili metod.“ *Svyat i poznanie*. Sofia, 38–55].
- Андреев, Я. (2023). Херменевтичната хуманитаристика като процедурална рационалност. В: *Аруко – Четения. Логос. Догма. Фантазия; Мит. Име. История*. София, 2023, 436–462. [Andreev, J. (2023) Hermenevtichnata humanitaristika kato protseduralna ratsionalnost. V: *Aruko – Chetenia. Logos. Dogma. Fantazia; Mit. Ime. Istorija*. Sofia, 436–462].
- Димитров, С. (2023). Модуси на значение в средновековната спекулативна граматика. В: *Аруко – Четения. Логос. Догма. Фантазия; Мит. Име. История*. София, 2023, 422–455. [Dimitrov, S. (2023). Modusi na zhanenie v srednovekovnata spekulativna gramatika. V: *Aruko – Chetenia. Logos. Dogma. Fantazia; Mit. Ime. Istorija*. Sofia, 422–455].
- Arnold, J. F. J. (1861). *Friedrich August Wolf in seinem Verhältniss zum Schulwesen und zur Pädagogik*. Band I. Braunschweig.
- Bollack, M., Wismann, H. (Hrsg.) (1983). *Philologie und Hermeneutik im 19. Jahrhundert: Zur Geschichte und Methodologie der Geisteswissenschaften*. Band II. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Buck, A. (1973). Der Wissenschaftsbegriff des Renaissance-Humanismus. *Wolfenbütteler Beiträge* 2, 45–64.
- Bursian, C. (1883). *Geschichte der classischen Philologie in Deutschland von den Anfängen bis zur Gegenwart. Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit*. Band XIX. München & Leipzig.
- Carhart, M. (2007). *The Science of Culture in Enlightenment Germany*. Cambridge.
- Clark, W. (1989). On the Dialectical Origins of the Research Seminar. *History of Science* 27, 111–154.
- Classen, C. J. (2002). Das Alter der “Klassischen Philologie”. *Hermes* 130, 490–500.

- Classen, C. J. (Hrsg.) (1989). *Die Klassische Altertumswissenschaft an der Georg-August-Universität Göttingen: eine Ringvorlesung zu ihrer Geschichte*. Göttingen.
- Crane, R. S. (1967a). Shifting Definitions and Evaluations of the Humanities: The Aims and Scope of the Humanities in the Early Renaissance. In: Crane, R. S. *The Idea of the Humanities, and Other Essays Critical and Historical*. 2 Vols., Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Crane, R. S. (1967b). Shifting Definitions and Evaluations of the Humanities: The Humanities and Themes of Education in the Eighteenth Century. In: Crane, R. S. *The Idea of the Humanities, and Other Essays Critical and Historical*. 2 Vols., Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Danneberg, L. (2013). Kunst, Methode und Methodologie bei Boeckh. In: Hackel, Ch., Seifert, S. (Hrsg.). *August Boeckh. Philologie, Hermeneutik und Wissenschaftspolitik*. Berlin, 211-245.
- Erben, W. (1913). Die Entstehung der Universitäts-Seminare. *Internationale Monatschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik* 7, 1247–1265.
- Fallon, D. (1980). *The German University: A Heroic Ideal in Conflict with the Modern World*. Colorado.
- Friedrich, R. (1991). *Johann Matthias Gesner: sein Leben und sein Werk*. Genniges.
- Frühwald, W. (1991). Humanistische und naturwissenschaftliche Bildung: die Erfahrung des 19. Jahrhunderts. In: *Geisteswissenschaften heute. Eine Denkschrift*. Frankfurt am Main.
- Fuhrman, M. (1959). Friedrich August Wolf. *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 33, 190–210.
- Grafton, A. 1997. *The Footnote: A Curious History*. London: Faber & Faber.
- Grafton, A., & Jardine, L. (1986). *From Humanism to Humanities. Education and the Liberal Arts in Fifteenth and Sixteenth Century Europe*. London: Gerald Duckworth.
- Haase, B. F. (1847). Philologie. *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*. III Section. 23 Theil. Leipzig.
- Heimpel, H. (1959). Über Organisationsformen historischer Forschung in Deutschland. *Historische Zeitschrift* 189, 139–222.
- Hentschke, A., & Muhlack, Ul. (1972). *Einführung in die Geschichte der klassischen Philologie*. Darmstadt.
- Hermann, U. (1969). Philologie und Geschichtswissenschaft. In: *Wesen und Rang der Philologie. Zum Gedenken an Hermann Usener und Franz Bücheler*. Stuttgart.
- Heuermann, H. (2000). *Wissenschaftskritik. Konzepte, Positionen, Probleme*. Tübingen & Basel.
- Horstmann, A. (1978a). Die „Klassische Philologie“ zwischen Humanismus und Historismus. Friedrich August Wolf und die Begründung der modernen Altertumswissenschaft. *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 1, 51–70.
- Horstmann, A. (1978b). Die Forschung in der klassischen Philologie des 19. Jahrhunderts. In: Diemer, A. (Hrsg.). *Konzeption und Begriff der Forschung in den Wissenschaften des 19. Jahrhunderts*. Meisenheim am Glan.
- Kern, O. (1924). *Friedrich August Wolf*. Halle.
- Kjørup, S. (2001). *Humanities–Geisteswissenschaften–Sciences humaines: eine Einführung*. Aus dem Dän. von Elisabeth Bense. Stuttgart & Weimar: Metzler.

- König, E. (1917). *Studia humanitatis* und verwandte Ausdrücke bei den deutschen Frühhumanisten. In: Fischer, L. (Hrsg.). *Beiträge zur Geschichte der Renaissance und Reformation*. München: Freising.
- König, R. (1970). *Vom Wesen der deutschen Universität*. Darmstadt.
- Körte, W. (1833). *Leben und Studien Friedrich August Wolf's, des Philologen*. II Bände. Essen.
- Körte, W. (1835). *Friedrich August Wolf über Erziehung, Schule, Universität. Consilia scholastica. Aus Wolf's literarischem Nachlasse zusammengestellt*. Quedlinburg & Leipzig.
- Kurig, J. (2020). *Auf dem Weg zur ‚allgemeinen Bildung‘. Delegitimierung und Rekonstruktion humanistischer Gelehrsamkeit in der frühen Aufklärung am Beispiel Johann Matthias Gesners (1691-1761)*. In: Conrad, A., Maier, Al., Nebgen, Ch. (Hrsg.). *Bildung als Aufklärung. Historisch-anthropologische Perspektiven*. Wien, 188–209.
- Moravia, S. (1980). The Enlightenment and the Sciences of Man. *History of Science* 18, 247-268.
- Muhlack, Ul. (1985). *Klassische Philologie zwischen Humanismus und Neuhumanismus*. In: *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*. Göttingen.
- Muhlack, Ul., Hentschke, A. (1972). *Einführung in die Geschichte der klassischen Philologie*. Darmstadt.
- Muhlack, Ulrich. (1979). Zum Verhältnis von klassischer Philologie und Geschichtswissenschaft im 19. Jahrhundert. In: Flashar, H., Gründer, K., Horstmann, A. (Hrsg.). *Philologie und Hermeneutik im 19. Jahrhundert. Zur Geschichte und Methodologie der Geisteswissenschaften*. Band I. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 225–239.
- Paulsen, Fr. (1965). *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart, mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*. Berlin.
- Reinhold, Fr. (1991). *Johann Matthias Gesner – Sein Leben und sein Werk*. Roth.
- Reiter, S. (1904). Friedrich August Wolf. *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum* 13, 89–99.
- Rudy, W. (1984). *The Universities of Europe 1100–1914: A History*. London.
- Rüegg, W. (1996). *Geschichte der Universität in Europa*. Band II: *Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800)*. München.
- Rüegg, W. (Hrsg.) (1993). *Geschichte der Universität in Europa*. Band I: *Mittelalter*. München.
- Sandys, J., E., A. (1903/2010). *A History of Classical Scholarship*. 3 Vols. Cambridge, 2010, 594–650.
- Schelsky, H. (1963). *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*. Reinbek bei Hamburg.
- Schindel, Ul. (1989). Johann Matthias Gesner. Professor der Poesie und Beredsamkeit 1734–1761. In: *Die Klassische Altertumswissenschaft an der Georg-August-Universität Göttingen: eine Ringvorlesung zu ihrer Geschichte*. Göttingen, 9–27.
- Schleiermacher, Fr., D., E. (1956). Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn, nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende 1808. In: *Die Idee der Deutschen Universität. Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus*. Darmstadt.

- Schmidt, P., L. (1989). Friedrich August Wolf und das Dilemma der Altertumswissenschaft. In: Zimmermann, H., D. (Hrsg.). *Konferenz zur 200. Wiederkehr der Gründung des Seminarium philologicum Halense durch Friedrich August Wolf am 15.10.1787. Innere und äußere Integration der Altertumswissenschaften*. Halle & Saale, 64–78.
- Schnädelbach, H. (1983). *Philosophie in Deutschland 1831–1933*. Frankfurt am Main.
- Scholtz, G. (1991). *Zwischen Wissenschaftsanspruch und Orientierungsbedürfnis. Zu Grundlage und Wandel der Geisteswissenschaften*. Frankfurt am Main.
- Scholtz, G. (1997). Zum Strukturwandel in den Grundlagen kulturwissenschaftlichen Denkens. In: Rüsen, J. (Hrsg.). *Geschichtsdiskurs IV: Krisenbewußtsein, Katastrophenerfahrungen und Innovation 1880–1995*. Frankfurt am Main.
- Schröder, E. (1913): *Studiosus philologiae. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum* 32, 167–172.
- Seifert, S. (2020). *Die Ursprünge der Berliner Forschungsuniversität: August Boeckhs philologisches Seminar in Konzeption und Praxis (1812–1826)*. Berlin.
- Turner (1983): Turner, R., St. Historicism, Kritik, and the Prussian Professoriate, 1790 to 1840. In: Bollack, M., Wismann, H. (Hrsg.). *Philologie und Hermeneutik im 19. Jahrhundert: Zur Geschichte und Methodologie der Geisteswissenschaften*. Band II. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 449–90.
- Turner, J. (2015). *Philology: The Forgotten Origins of the Modern Humanities*. Princeton.
- Turner, R. S. (1980). The Prussian Universities and the Concept of Research. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der Literatur*, 5, 68–92.
- Turner, R. S. (1981). The Prussian professoriate and the research imperative, 1790–1840. In: Jahnke, H., N. (ed.). *Epistemological and social problems of the sciences in the early nineteenth century*. Dordrecht.
- Turner, R., St. (1980). The Prussian Universities and the Concept of Research. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der Literatur*, 68–92.
- Ugolini, G. (2022a). Friedrich August Wolf and the Birth of the Altertumswissenschaft. In: Ugolini, G., Lanza, G., D. (eds.). *History of Classical Philology: From Bentley to the 20th century*. Berlin & Boston, 2022, 57–89.
- Ugolini, G. (2022b). Humboldt, the Classical Gymnasium, and the University of Berlin. In: Ugolini, G., Lanza, G., D. (eds.). *History of Classical Philology: From Bentley to the 20th century*. Berlin & Boston, 2022, 90–110.
- Vandermeersch (1993). Die Universitätslehrer. In: *Geschichte der Universität in Europa*. Band I: *Mittelalter*. München.
- Vierhaus, R. (Hrsg.) (1985). *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*. Göttingen.
- Vom Brocke, B. (1981). Preußische Bildungspolitik 1700–1930. *Deutsches Verwaltungsblatt* 96, 727–746.
- Wach, J. (1926/1966). *Das Verstehen. Grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie im 19. Jahrhundert*. III Bde., Band I, Nachdruck der Ausgabe 1926. Hildesheim.
- Wegner, M. (1951). *Altertumskunde*. Freiburg.
- Wolf, Fr. A. (1795/1863). *Prolegomena ad Homerium 1795*. Hildesheim: Olms.
- Wolf, Fr. A. (1807/1969). Darstellung der Altherthums-Wissenschaft (1807). In: Wolf, Fr., A. *Kleine Schriften in lateinischer und deutscher Sprache*. Bd. 2, Halle.
- Wolf, Fr. A. (1831). *Vorlesungen über die Altertumswissenschaft*. Band I, Leipzig.

- Wolf, Fr., A. (1807). Darstellung der Alterthums-Wissenschaft. In: *Museum der Alterthums-Wissenschaft*. Berlin, 3–145.
- Wolf, Fr., A. (1835). Grenzbestimmung zwischen dem Unterrichte auf den Schulen und auf den Universitäten und zwischen der Bildung in den nachherigen praktischen Bildungsanstalten. In: *Friedrich August Wolf über Erziehung, Schule, Universität (Consilia scholastica)*. Quedlinburg & Leipzig, 328–348.
- Wolf, Fr., A. (1924). Idee eines *Seminarii philologici* von 1786. In: *Friedrich August Wolf*. Halle.
- Wolf, Fr., A. (1935). *Ein Leben in Briefen*. Hrsg. von Reiter, S., III Bände, Stuttgart.
- Wolf, G. (1910). *Einführung in das Studium der neueren Geschichte*. Berlin.
- Wolter, H. (1959). Geschichtliche Bildung im Rahmen der *artes liberales*. In: Koch, J. (Hrsg.). *Artes liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*. Leiden & Köln.
- Zedler, J. H. (1735). *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste*. Band XIII. Halle & Leipzig.
- Zimmermann, H., D. (Hrsg.) (1989). *Konferenz zur 200. Wiederkehr der Gründung des Seminarium philologicum Halense durch Friedrich August Wolf am 15.10.1787. Innere und äußere Integration der Altertumswissenschaften*. Halle & Saale.